

“O‘LIM” HIKOYASINING SYUJET VA KOMPOZITSION TUZILISHI

Mutalibova Muxtaram Abduraxim qizi

Farg‘ona davlat univesiteti filologiya fakulteti:

o‘zbek tili yo‘nalishi 23.85-guruh talabasi

E-mail: mutalibovamuxtaram@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-0498-4182>

Annotatsiya: Ushbu maqolada “O‘lim” hikoyasining syujet va kompozitsion qurilishi adabiyotshunoslik nazariyasi asosida tahlil qilinadi. Hikoyadagi voqealar rivoji, syujet turi, xronikal va boshqa syujet ko‘rinishlari, konflikt, kompozitsion qismlar, psixologik tasvir hamda obrazlar tizimi o‘rganiladi. Asarda o‘lim hodisasi orqali inson hayoti, tugallanmagan orzulari, armonlari va yaqinlarning marhumga munosabati falsafiy-psixologik jihatdan ochib berilgani tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: syujet, fabula, kompozitsiya, xronikal syujet, konflikt, kulminatsiya, psixologizm, obraz, hikoya.

THE SUJECT AND COMPOSITION STRUCTURE OF THE STORY “DEATH”

Abstract: This article analyzes the plot and compositional structure of the story “Death” based on literary theory. The development of events in the story, plot type, chronicle and other plot types, conflict, compositional parts, psychological image and system of images are studied. The work analyzes the philosophical and psychological disclosure of human life, unfulfilled dreams, and the attitude of loved ones toward the deceased through the phenomenon of death.

Keywords: plot, fable, composition, chronicle plot, conflict, climax, psychologism, image, story.

СЮЖЕТНО-КОМПОЗИЦИОННАЯ СТРУКТУРА РАССКАЗА

“СМЕРТЬ”

Аннотация: В данной статье анализируется сюжетно-композиционное построение рассказа “Смерть” на основе теории литературоведения. Изучаются развитие событий в рассказе, тип сюжета, хроникальные и другие виды сюжета, конфликт, композиционные части, психологическое изображение и система образов. В произведении с философско-психологической точки зрения анализируется жизнь человека, его незавершенные мечты, мечты и отношение близких к усопшему через явление смерти.

Ключевые слова: сюжет, фабула, композиция, хроникальный сюжет, конфликт, кульминация, психологизм, образ, рассказ.

Badiiy asarning mazmunini ochishda syujet va kompozitsiya muhim o‘rin tutadi. Har qanday asar voqealar ketma-ketligidan iborat bo‘lsa-da, yozuvchi ularni oddiy bayon qilib bermaydi. U voqealarni ma’lum badiiy maqsad asosida joylashtiradi, qahramon ruhiyatini ochadi va g‘oyaviy mazmunni kuchaytiradi. Adabiyotshunos Dilmurod Quronov ta’kidlaganidek, syujet badiiy asarda tasvirlangan voqealarning sababiy bog‘lanishda, muayyan tartibda rivojlanishidir. Syujet voqealarni shunchaki sanab o‘tish emas, balki ijodkorning hayot materialiga bergan badiiy shaklidir. Hotam Umurov esa syujetni obraz xarakterini ochish, konfliktni rivojlantirish va asar ta’sirchanligini ta’minlovchi vosita sifatida izohlaydi.

“O‘lim” hikoyasida ham syujet birgina o‘lim hodisasiga qurilgandek ko‘rinsa-da, aslida inson umrining mazmuni, hayotdagi tugallanmagan ishlari, oilaviy mas’uliyat va inson qadri haqidagi chuqur falsafiy fikrlar ifodalangan. Syujet - badiiy asarda voqealarning yozuvchi tomonidan badiiy tartibda joylashtirilishi va rivojlantirilishidir. Syujet bilan fabula tushunchalari o‘zaro bog‘liq bo‘lsa-da, ular bir xil emas. Fabula - voqealarning hayotdagi tabiiy ketma-ketligi. Syujet - ana shu

voqealarning ijodkor tomonidan tanlab, qayta ishlanib, badiiy tartibga keltirilgan shakli. Masalan, “O‘lim” hikoyasining fabulasi oddiy:

- inson kasallik bilan yashaydi;
- oila tashvishlari bilan band bo‘ladi;
- vafot etadi;
- yaqinlari uni kuzatadi.

Ammo syujetda muallif voqeani o‘lim xabaridan boshlaydi va keyin qahramon hayoti, orzulari, armonlari haqida xotiralar orqali ma’lumot beradi. Bu esa asarning psixologik ta’sirini oshiradi. Adabiyotshunoslikda syujetlar turlicha tasnif qilinadi.

Masalan:

1. Xronikal syujet
2. Konfliktli syujet
3. Psixologik syujet
4. Retrospektiv (orqaga qaytish) syujet

“O‘lim” hikoyasi bir nechta syujet xususiyatlarini o‘zida mujassamlashtiradi. Xronikal syujetda voqealar vaqt ketma-ketligida rivojlanadi. Hikoyada qahramonning hayoti, oilasi, qilmoqchi bo‘lgan ishlari, kasalligi va vafoti izchil tasvirlanadi. Ammo asarning asosiy kuchi faqat voqealarda emas, balki muallifning shu voqealarga bergan ruhiy bahosidadir.

Qahramon o‘limidan oldin:

- farzandlarini o‘ylaydi;
- uy-joy qilolmaganidan afsuslanadi;
- o‘g‘lining mashina istagini bajarishga harakat qiladi.

Bu holatlar uning umr yo‘lini xronikal tarzda ko‘rsatadi. Hikoyada retrospektiv, ya’ni o‘tmishga qaytish usuli ham mavjud. Asar boshida qahramonning vafoti haqida xabar beriladi. Shundan keyin hikoyachi uning avvalgi hayoti haqida eslay boshlaydi. Bu kompozitsion usul orqali o‘quvchi qahramonni faqat o‘lgan inson sifatida emas, balki orzu qilgan, mehnat qilgan tirik shaxs sifatida ko‘radi.

“O‘lim” hikoyasining eng muhim xususiyati - psixologik syujetga ega ekanligidir.

Bu turdagi syujetda asosiy e'tibor tashqi hodisalardan ko'ra qahramonning ichki kechinmalariga qaratiladi. Hikoyachi: “uning o'lganligi haqidagi xabarni eshitib, unga qancha achingan bo'lsam, o'zimdan shuncha xavotirlandim” degan fikr orqali o'lim hodisasining inson ruhiyatidagi aksini ko'rsatadi. Bu yerda o'lim faqat bir insonning yakuni emas, balki tirik qolgan inson uchun ham o'z hayotini baholash vositasiga aylanadi.

Badiiy asarda konflikt syujet harakatining asosiy omilidir. “O‘lim” hikoyasida bir necha konflikt mavjud. Qahramonning eng katta muammosi - vaqtning yetishmasligi. U hali qilinmagan ishlar borligini his qiladi. Uy qurish, farzandlarini joylashtirish, oilasining ehtiyojlarini qondirish kabi vazifalar tugallanmay qoladi. Qahramon ko'p yillar davlat ishiga xizmat qiladi, ammo o'zining shaxsiy ehtiyojlarini keyinga suradi. Mashina masalasida boshliq oldiga borishi ham uning jamiyatdagi o'rnini ko'rsatadi. Qahramon umrini sarhisob qiladi: “Shuncha yil yashadim, lekin nima qildim?” degan ichki savol paydo bo'ladi. Kompozitsiya - asarning barcha qismlarini yagona badiiy tizimga birlashtirishdir.

“O‘lim” hikoyasi quyidagi kompozitsion qismlardan tashkil topgan:

Ekspozitsiya: Hikoya o'lim xabari bilan boshlanadi. Bu boshlanish o'quvchini darhol asosiy muammoga olib kiradi.

Tugun: Qahramonning vafoti haqidagi xabar asardagi asosiy tugunni yuzaga keltiradi.

Voqealar rivoji: Marhumning hayoti, oilasi, orzulari va armonlari eslanadi.

Kulminatsion nuqta — hikoyachining marhum jasadi oldida inson hayotining qadrini chuqur his qilgan joyidir. U marhumning sochlari, kiyimi, tashqi ko'rinishi orqali tiriklikdagi odatlari haqida o'ylaydi.

Yechim: Asar inson hayoti o'tkinchi ekanligi, odam tirikligida qadrlanishi kerakligi haqidagi xulosa bilan yakunlanadi.

Hikoyadagi asosiy obraz - vafot etgan inson obrazi. U bevosita harakat qilmasa-da, butun voqealar uning atrofida rivojlanadi. U mehnatkash, oilaparvar, orzulari ko'p, lekin hayot tashvishlari bilan band inson sifatida tasvirlanadi. Hikoyachi obrazi esa voqealarni baholovchi, falsafiy xulosa chiqaruvchi obrazdir.

Hikoyada ikki xil vaqt mavjud:

1. Hozirgi vaqt — o'limdan keyingi holat.
2. O'tgan vaqt — qahramonning hayoti.

Bu vaqt almashinuvi asarning kompozitsiyasini boyitadi.

Makon esa asosan, marhumning uyi, xotira maydoni, oilaviy muhit orqali beriladi. "O'lim" hikoyasi insonning hayotdagi eng katta boyligi - vaqt ekanligini ko'rsatadi. Asar o'quvchini quyidagi savollar haqida o'ylashga undaydi:

- Inson umrini nimaga sarflaydi?
- Tugallanmagan ishlar qancha?
- Yaqin insonlarni tiriklikda qadrlaymizmi?

Xulosa qilib aytganda, "O'lim" hikoyasining syujet va kompozitsion qurilishi murakkab badiiy tizimga ega. Asarda xronikal, retrospektiv va psixologik syujet unsurlari uyg'unlashgan. Dilmurod Quronov va Hotam Umurov nazariyalari asosida tahlil qilinganda, hikoyadagi syujet voqealarni rivojlantirish bilangina cheklanmay, inson ruhiyatini ochishga xizmat qilishi ko'rinadi. Yozuvchi o'lim hodisasini tasvirlash orqali aslida hayotning qadrini ko'rsatadi. Shuning uchun hikoya oddiy bir voqea emas, balki inson umrining mazmuni haqidagi falsafiy-badiiy asar sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. Toshkent. Abdulla Qodiriy nomidagi xalq nashriyoti.2018
2. Esin.A.B. Adabiy asarni tahlil qilish tamoyillariva usullari.- 4-nashr.- M.,2002

3. Xudoyberdiyev E. Adabiyotshunoslikka kirish. T.: “Sharq”, 2008
4. D. Quronov, Z. Mamajonov, M. Sheraliyeva. Adabiyotshunoslik lug’ati. Toshkent. “Akademnashr”. 2013.
5. Umurov. H. “Badiiy psixologizm va hozirgi o‘zbek romanchiligi” – T., Fan, 1983.
6. Abdulliyeva. D. S. Adabiyotshunoslikda badiiy psixologizm tushunchasi va masalaning tarixi.
7. www.ziyouz.com kutubxonasi.